საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

თუშური დიალექტი

თუშური დიალექტი, ქართული ენის დიალექტი, რ-ზედაც მეტყველებს საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კუთხის – თუშეთის მოსახლეობა. XIX ს. II ნახ-სა და XX ს. I ნახ-ში თუშეთიდან მოსახლეობის თითქმის მთლიანი მიგრაციის შედეგად კახეთის ბარში გაშენდა თუშებით დასახლებული სამი სოფელი – ზემო ალვანი, ქვემო ალვანი და ლალისყური. თ. დ. დღეს ამ სამ სოფელშია გავრცელებული. ისტ. თუშეთში კი მუდმივი მოსახლეობის მხოლოდ მცირე ნაწილია დარჩენილი რამდენიმე სოფელში. თუშეთი სადღეისოდ წარმოადგენს თ. დ-ის არა გავრცელების, არამედ მისი ფორმირების ტერიტორიას. თ. დ. ენობრივად აღმ. საქართვ. მთის დიალექტებს მიეკუთვნება და ფშაურ-ხევსურულ და მოხეურ დიალექტებთან ერთად ერთიანდება ე. წ. ფხოური კილოების ჯგუფში, ხასიათდება უაღრესი არქაულობით და ბევრ საერთოს ავლენს ძვ. და საშუალო ქართულთან. არქ. ენობრივი ნიშნის მიხედვით ეხმაურება ქართ. ენის სამხრ.-დას. დიალექტებს – აჭარულსა და იმერხეულს.თ. დ-ის ფონოლოგიურ ინვენტარში დღეს სალ*იტ.* ქართულისაგან განსხვავებული რამდენიმე ბგერა დასტურდება, რ-ებიც გრაფიკულად ასე Image not found or type unknown

გამოიხატება: H Q , „ alt="" /> უ¤¤¤. ამათგან H დამოუკიდებელი ფონემაა, რ-ის ფონეტ. სახეც და ფონოლოგიური დისტრიბუციაც მთლიანად ძვ. სალ*იტ.* ქართულისას იმეორებს. Q დასტურდება ხმოვანფუძიან სახელებთან ფრაზის აბსოლუტურ ბოლოში (ანუ ფიქსირებული პაუზის წინ), როგორც სახ. ბრუნვის ნიშნის უმარცვლო რეფლექსი. გვხვდება აგრეთვე როგორც ხმოვნის ე. წ. "ფშვინვიერი შემართვა" ჩვენებითი ნაცვალსახელების თავკიდურად, აგრეთვე სახ. ბრუნვის რეფლექსია თანხმოვანფუძიან სახელებთან ფრაზის Image not found or type unknown

იმავე პოზიციაში, სადაც Q დასტურდება. " alt="" />– ფარინგალური მკვეთრი ბგერაა. იგი გამოხატავს ხმოვნის ძლიერ დამართვას და ახასიათებს პრეფიქსულ

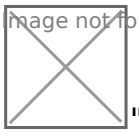

მორფემათა მიჯნაზე პოზიციურად მიღებულ გრძელ ხმოვნებს. " alt="" /> როგორც ძლიერი დამართვა, ასევე ახასიათებს სუფიქსურ -ა-ს. დასტურდება აგრეთვე პირთა

სპეციფ. თუშურ სახელებში. " alt="" /> ბგერა ის ფონეტ. ერთეულია, რ-იც თ. დ-ს განასხვავებს ქართ. ენის ყველა სხვა დიალექტისაგან და ნახური ენების (ბაცბური, ჩაჩნური) გავლენის შედეგადაა მიჩნეული. ო-ს უმარცვლო ალოფონია და ვლინდება როგორც III სუბიექტური პირის ნიშნის ალომორფი ზმნური სიტყვაფორმის აბსოლ. ბოლოში. ფონეტ. პოზიციის შეცვლის შემთხვევაში ო ხმოვანი სრული სახით აღდგება. ფონეტ. პროცესებიდან თ. დ-ს ახასიათებს როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა რეგრესული ასიმილაცია. ხმოვანთა რეგრესული ასიმილაციის შედეგია ხმოვნების საბოლოო შერწყმა გრძელ ხმოვნად, რ-საც უვითარდება ძლიერი დამართვა. თანხმოვნებში ასიმილატორებია ხშული ბგერები, ასიმილაციას კი სპირანტები განიცდიან. თ. დ-ის მორფოლ. თავისებურებებიდან აღსანიშნავია შემდეგი: სახ. ბრუნვის ნიშნად ფრაზაში სიტყვის პოზიციის მიხედვით ხმოვანფუძიან სახელებთან მონაცვლეობს Ø და Q თანხმოვანფუძიან სახელებთან – Ø და : ფრაზის შიგნით რეალიზდება Ø ალომორფი, ფრაზის ბოლოს – Q და . მოთხრ. ბრუნვის ნიშნად მხოლოდ ერთი ალომორფი – მ გვაქვს როგორც ხმოვან-, ისე თანხმოვანფუძიან სახელებთან. ადგილობითის მნიშვნელობით გამოიყენება უთანდებულო მიც. ბრუნვა და სახელის ფუძე უსუფიქსოდ. გამოსვლითობის მნიშვნელობა აქვს ა სავრცობიან მოქმ. ბრუნვის ფორმებს. ნანათესაობითარ სახელთა ვით. ბრუნვის უთანდებულო ფორმები ასრულებს -თვის თანდებულიანთა ფუნქციას (ამ ფაქტის კვალიფიკაცია სხვაგვარადაც შეიძლება: ნათ. ბრუნვის -თვის თანდებულს თ. დ-ში -ად შეესაბამება). წოდ. ბრუნვის -ო თ. დ-ში ხშირად -ვ-დ რედუცირდება. თ. დ-ში ორიგინალურია ე. წ. ლოკალურ ბრუნვათა „სადაობით-გამოსვლითი" ფორმები -ზეით(ა) და -შიით(ა) ბოლოსართებით, რ-თაც შეიძლება რთული თანდებულების კვალიფიკაციაც მიეცეს. ამგვარი ე. წ. სადაობით-გამოსვლითები შეიძლება ხელახლადაც იბრუნოს. -ებ-იანი მრავლობითით გაფორმებულ სახელს მოთხრ. ბრუნვაში ბრუნვის ნიშნის -მ ფორმანტის ნაცვლად -თ დაერთვის. ობიექტ. პირის ნიშნით აისახება როგორც პირდაპირი ასევე ირიბი ობიექტი, სახელობითბრუნვიანიც და მიცემითბრუნვიანიც. ობიექტური პირის ნიშნებად დასტურდება ზ, ს, ჟ, შ, ღ, ხ პოზიციური ალომორფები. იგივე ალომორფები გამოიყენება II სუბიექტური პირის ნიშნებადაც. ნამყო უსრულში III სუბიექტური პირის მრავლობითობის ნიშანი -ეს ფორმანტია. -ენ-ს აქ თ. დ. არასოდეს ხმარობს. თ. დ-ის ზმნის დრო-კილოთა სისტემაში დადასტურებულია უწყვეტლისა და წყვეტილის ხოლმეობითის მწკრივები, რ-ებსაც I და II პირის ფორმებთან -იდ, ხოლო II პირის ფორმებთან -ი სუფიქსები აწარმოებს. ამ მწკრივთა მეორე პირის ფორმები კონტექსტის მიხედვით ზოგჯერ თხოვნის მნიშვნელობასაც შეიცავს და ასედაც ეძახიან – თხოვნითი ბრძანებითები. თხოვნის გამოსახატავად თ. დ-ს სპეც. - ღ ნაწილაკიც მოეპოვება, რ-იც წინადადების სხვადასხვა წევრს დაერთვის. ეს ნაწილაკი ზოგჯერ ე. წ. თხოვნით ბრძანებითებსაც დაერთვის და თხოვნის შინაარსს აძლიერებს. ნატვრითობის გამოსახატავად ძალზე პროდუქტიულია -

მც(ა) || -მ ნაწილაკი. აგრეთვე ორიგინალურია თ. დ-ში მტკიცებითი -წ ნაწილაკი (ხომ-ის მნიშვნელობით). ასეთივე მნიშვნელობის გამაძლიერებელი ფუნქცია აქვს -ოდ ფორმანტს. თ. დ-ს აქვს მნიშვნელოვანი სინტაქსური თავისებურებანიც: მსაზღვრელი საზღვრულს ბრუნვაში სრულად ითანხმებს; ამავე დროს, ატრიბუტული მსაზღვრელი ზოგჯერ საზღვრულთან უბრუნველია. სახელობითბრუნვიანი ობიექტი ზმნას რიცხვში ყოველთვის ითანხმებს, არა აქვს მნიშვნელობა მრავლობითის წარმოება ებ-იანია თუ ნარ-იანი. ნ ფორმანტი თავს იჩენს ნამყოში სუბიექტის მრავლობითის -ეს მაწარმოებლის გვერდითაც. თ. დ. მდიდარია დიალექტური ლექსიკით, რასაც რამდენიმე ფაქტორი განაპირობებს: განსაკუთრებული საცხოვრებელი გეოგრ. გარემო, ცხოვრების მთაბარული წესი, სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებული სამეურნეო ყოფა-საქმიანობა, ორიგინ. ტრად. რწმენა-წარმოდგენები და ზნე-ჩვეულებები, სიახლოვე ნახურ და დაღესტნურ ენობრივ სამყაროსთან და სხვ.

ლიტ.: ბ ო ჭ ო რ ი ძ ე გ., თუშეთი, თბ., 1993; კ უ რ დ ღ ე ლ ა ი ძ ე გ., თუშეთი, თბ., 1983; უ თ უ რ გ ა ი ძ ე თ., თუშური კილო, თბ., 1960; ც ო ც ა ნ ი ძ ე გ., გიორგობიდან გიორგობამდე, თბ., 1987; ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, I–II, თბ., 1989–98.

გ. ცოცანიძე